

NIALL FERGUSON

Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Στρατιωτική, διπλωματική, οικονομική
και κοινωνική ιστορία
1914-1918

Μετάφραση:
Καρολίνα Χάγερ

Επιμέλεια στρατιωτικής ιστορίας-ορολογίας:
Δημήτριος Β. Σταυρόπουλος

Επιμέλεια έκδοσης:
Κώστας Κοκκορόγιαννης

ΙΩΛΚΟΣ

ΣΕΙΡΑ ΠΟΛΕΜΟΣ & ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ 15

Στον Τζ. Γκ. Φ.
και τον Τ. Τ. Φ.

*Για τη χαρά μου ίσως να γέλασαν πολλοί,
Και από το κλάμα μου κάτι ξέμεινε,
Κάτι που τώρα πρέπει να πεθάνει.
Εννοώ την αλήθεια που δεν ειπώθηκε,
Τη θλίψη του πολέμου, τη λύπη που απέσταξε ο πόλεμος.*

ΟΥΪΛΦΡΕΝΤ ΟΟΥΕΝ
«STRANGE MEETING»

*Το Πνεύμα του Κακού χλεύασε: «Έτσι έπρεπε να γίνει!».
Και πάλι το Πνεύμα της Θλίψης ψιθύρισε: «Γιατί;».*

ΤΟΜΑΣ ΧΑΡΝΤΙ
«AND THERE WAS A GREAT CALM»

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ	13
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	19
ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ	21
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	23
1. ΟΙ ΠΕΡΙ ΜΙΛΙΤΑΡΙΣΜΟΥ ΜΥΘΟΙ	69
2. ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΕΣ, ΕΓΚΑΡΔΙΕΣ ΣΥΝΕΝΝΟΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΔΟΥΑΡΔΙΑΝΟΣ ΚΑΤΕΥΝΑΣΜΟΣ	116
3. Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΤΩΝ ΨΕΥΔΑΙΣΘΗΣΕΩΝ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΒΡΕΤΑΝΙΑΣ	154
4. ΟΠΛΑ ΚΑΙ ΑΝΔΡΕΣ	197
5. ΔΗΜΟΣΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΗ ΑΣΦΑΛΕΙΑ	231
6. ΟΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΜΕΡΕΣ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑΣ: 28 ΙΟΥΝΙΟΥ-4 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1914	286
7. ΟΙ ΜΕΡΕΣ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ: Ο ΜΥΘΟΣ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΙΚΟΥ ΕΝΘΟΥΣΙΑΣΜΟΥ	369
8. Η ΣΥΜΜΟΡΙΑ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ	425
9. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ: ΤΟ ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑ ΠΟΥ ΧΑΡΑΜΙΣΤΗΚΕ	481
10. ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ, ΤΑΚΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΑΘΑΡΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΩΛΕΙΩΝ	532

11. «Η ΜΕΓΙΣΤΗ ΣΦΑΓΗ ΜΕ ΤΟ ΕΛΑΧΙΣΤΟ ΚΟΣΤΟΣ»:	
Η ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ	585
12. ΤΟ ΕΝΣΤΙΚΤΟ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ: ΓΙΑ ΠΟΙΟ ΛΟΓΟ	
ΠΟΛΕΜΗΣΑΝ ΟΙ ΑΝΔΡΕΣ	614
13. ΤΟ ΔΙΑΗΜΜΑ ΕΚΕΙΝΟΥ ΠΟΥ ΑΙΧΜΑΛΩΤΙΖΕΙ	660
14. ΠΩΣ ΝΑ (ΜΗΝ) ΠΛΗΡΩΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ	703
ΕΠΙΛΟΓΟΣ: ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΛΥΣΕΙΣ ΣΤΟΝ ΑΡΜΑΓΕΔΩΝΑ . . .	761
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	805
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΠΡΟΣΩΠΩΝ	857

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ

1. Τζον Γκίλμουρ Φέρογκιουσον, αριθμός μητρώου S/22933, 2ο Τάγμα των Σίφορθ Χαϊλάντερς. Παππούς του συγγραφέα – ένας από τους 500.000 Σκοτσέζους που υπηρέτησαν στο Βρετανικό Στρατό κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο [σελ. 337, επάνω].
2. Η Αυτού Μεγαλειότης ο Βασιλεύς Γεώργιος Ε΄ (αριστερά) και ο Βασιλιάς του Βελγίου. Επίσημως, οι υπήκοοι του Γεωργίου Ε΄ πολεμούσαν για να υπερασπιστούν την ουδετερότητα του βασιλείου του Αλβέρτου Β΄. Στην πραγματικότητα, η Μεγάλη Βρετανία θα είχε παραβιάσει η ίδια την ουδετερότητα του Βελγίου αν δεν το είχε κάνει η Γερμανία. (Από τη συλλογή του Στρατηγού Ρ. Χ. Μπάτλερ) [σελ. 337, κάτω].
3. Ρεαλιστική απεικόνιση του Δυτικού Μετώπου. Το μυθικό τοπίο της ουδέτερης ζώνης, από τη συλλογή του Τζέιμς Φράνσις (Φρανκ) Χάρλεϊ, διαπιστευμένου Αυστραλού φωτογράφου. Ο Χάρλεϊ ήταν ήδη επίσημος φωτογράφος όταν ξέσπασε ο πόλεμος και εργάστηκε τόσο στη Γαλλία όσο και στην Παλαιστίνη. Αυτοί οι στρατιώτες πρέπει στην πραγματικότητα να βρίσκονταν αρκετά πίσω από την πρώτη γραμμή για να κυκλοφορούν στο φως της ημέρας και χωρίς κράνος [σελ. 338].
4. Εξιδανικευμένη απεικόνιση του Δυτικού Μετώπου. Υπαξιωματικός και στρατιώτης ο ένας δίπλα στον άλλο μέσα στη λάσπη. Οι καλές σχέσεις μεταξύ αξιωματικών και ανδρών ήταν ζωτικής σημασίας για το ηθικό, όμως η ίσος προς ίσο –και μάλιστα φιλική– σχέση που υπονοεί αυτή η φωτογραφία ήταν ασυνήθιστη. (Από τη συλλογή του Φρανκ Χάρλεϊ) [σελ. 339].
5. Ρεαλιστική απεικόνιση του Ανατολικού Μετώπου. Γερμανοί στρα-

- τιώτες ποζάρουν με χωρικούς (δεν υπάρχει ένδειξη για την τοποθεσία), φωτογραφία από τη συλλογή ενός Γερμανού στρατιώτη [σελ. 340, επάνω].
6. Εξιδανικευμένη απεικόνιση του Ανατολικού Μετώπου. Γερμανοί ιππείς της Αποκάλυψης. Οι ομοερωτικές αποχρώσεις θα πρέπει μάλλον να αγνοηθούν. Το πραγματικό θέμα είναι ότι στο Ανατολικό Μέτωπο οι στρατιώτες έπρεπε να ιππεύουν και να πλένονται [σελ. 340, κάτω].
 7. Βουνά τροφίμων και λοιπών εφοδίων. Τα άφθονα και καλής ποιότητας τρόφιμα ήταν κρίσιμης σημασίας για το ηθικό. Οι δυνάμεις της Αντάντ είχαν ένα τεράστιο πλεονέκτημα από αυτή την άποψη, αν και η τακτική του αποκλεισμού της Γερμανίας με σκοπό τη μείωση της από μέρους της εισαγωγής τροφίμων ήταν λιγότερο επιτυχής απ' ό,τι έλπιζαν οι «οπαδοί της ναυτικής σχολής» πριν τον πόλεμο. (Από τη συλλογή του P. X. Μπάτλερ, υπαρχηγού του επιτελείου του Ντάγκλας Χέιγκ) [σελ. 341].
 8. Τμήμα Ελέγχου Διαμετρήματος Νο 2. Γυναίκες που φτιάχνουν κάλυκες για οπλοβομβίδες στο Suckling Ltd., μέρος του Kingsway House War Productions. Προσέξτε ότι ο εργοδηγός είναι άνδρας [σελ. 342].
 9. Και από τις δύο πλευρές, συχνά το κίνητρο των ανδρών ήταν η εκδίκηση και αυτό όχι μόνο για χάρη των φίλων που είχαν χάσει. Το 1915 ο πλοίαρχος Τσαρλς Φράιατ είχε επιχειρήσει να εμβολίσει ένα γερμανικό υποβρύχιο προκειμένου να σώσει το πλοίο του, το ατμόπλοιο «Brussels», που έπλεε στη Μάγχη. Στη συνέχεια συνελήφθη και, αφού κρίθηκε από το ναυτοδικείο ένοχος για πειρατεία, εκτελέστηκε – ένα παράδειγμα της γερμανικής τρομοκρατίας που γνώρισε μεγάλη δημοσιότητα. (Από τη συλλογή του P. X. Μπάτλερ) [σελ. 343, επάνω].
 10. Βρετανός δεκανέας καταγράφει τις οβίδες που καταφθάνουν μέσω σιδηροδρομικού δικτύου. (Επίσημη φωτογραφία του Γραφείου Τύπου) [σελ. 343, κάτω].
 11. Βρετανικά χαρακώματα (στην πραγματικότητα μάλλον γαλλικά) που καταλήφθηκαν. Χωρίς προστατευμένες πολεμίστρες, χωρίς πολλά ορύγματα, βρόμικα, γεμάτα ακαταστασία. Η αίσθηση που είχαν οι Γερμανοί για τη στρατιωτική τους ανωτερότητα ενδυναμώθηκε όταν είδαν πόσο κακοφτιαγμένα –σε σχέση με τα

δικά τους– ήταν τα βρετανικά και τα γαλλικά χαρακώματα [σελ. 344-5].

12. Πτώμα Γερμανού στρατιώτη σε συρματοπλεγμα Βρετανών. Αυτή η φωτογραφία ήταν μία από τις πολλές που τραβήχτηκαν από διαπιστευμένους φωτογράφους του Τύπου και που ανατυπώθηκαν για χρήση σε στερεοσκοπικά εικονοσκόπια. Η φρίκη του πολέμου αποκρυπτόταν από το κοινό λιγότερο απ' όσο πιστεύει ο κόσμος κάποιες φορές [σελ. 346].
13. Η γενναία επίθεση των Λείσεστερς προς απάντηση της προσπάθειας του Κάιζερ να εξοντώσει τους Άγγλους στρατιώτες στο Ύπρ. Ανατυπώθηκε για χρήση σε στερεοσκοπικά εικονοσκόπια. Προσέξτε ότι ο αριθμός των απωλειών των Βρετανών (9 στους 17) είναι ασυνήθιστα υψηλός για μια επίσημη φωτογραφία που είναι πιθανότατα «στημένη» [σελ. 347].
14. «Νεκρός Ούννος κυλίστηκε σε κρατήρα οβίδας ως ένα εύκολο μέρος ταφής». (Από τη συλλογή του Φρανκ Χάρλεϊ) [σελ. 348].
15. «Νεκρός Σκοτσέζος στο Όρυγμα 8». Οι απλοί Γερμανοί στρατιώτες συχνά τραβούσαν φωτογραφίες τούς εχθρούς που ήταν νεκροί – ως τρόπαιο; [σελ. 349].
16. Άδειοι κάλυκες οβίδων. (Από τη συλλογή του Φρανκ Χάρλεϊ) [σελ. 350].
17. Ένας μικρός Γερμανός ποζάρει φορώντας στολή δίπλα σε βλήματα που θα χρησιμοποιηθούν στη μοιραία ειρηνή επίθεση του 1918 του Λούντεντορφ [σελ. 351].
18. Ταχυδρομικές κάρτες «νεκρών Γερμαναράδων». Ο θάνατος γοήτευε τους στρατιώτες. Φωτογραφίες πτωμάτων των εχθρών κυκλοφορούσαν ευρέως και απαντώνται σε πολυάριθμες συλλογές, αν και είναι ασυνήθιστο να βρεθεί ολόκληρη σελίδα αφιερωμένη σε αυτές [σελ. 352].
19. «ΠΟΛΕΜΟΣ!!!». Στους Αμερικανούς στρατιώτες που έφτασαν στην Ευρώπη το 1917-18, τα πεδία μάχης ασκούσαν μια φρικιαστική γοητεία [σελ. 353].
20. Άνδρες του Συντάγματος Ανατολικού Γιορκ οδεύουν προς τα χαρακώματα πριν από κάποια επίθεση. Ψεύτικη ευθυμία πριν τη σφαγή – ή μήπως κάποιοι στρατιώτες πραγματικά ανυπομονούσαν να βρεθούν στη μάχη; (Από τη συλλογή του Ρ. Χ. Μπάτλερ) [σελ. 354].

21. Ένας Γερμανός ελεύθερος σκοπευτής ανησυχεί τους Σίφορθ οι οποίοι κάνουν μία ανάπαυλα μιας ώρας με συντροφιά τη μασκότ τους. Πρόκειται μάλλον για «στημένο» στιγμιότυπο το οποίο προοριζόταν για στερεοσκοπικά εικονοσκόπια. Οι Γερμανοί αντιπαθούσαν τα συντάγματα των Χάιλαντ –«οι διάβολοι με τις φούστες»– κυρίως λόγω της απροθυμίας τους στο να συλλαμβάνουν αιχμάλωτους [σελ. 355].
22. Διασώζοντας τους τραυματίες. Στην πραγματικότητα αυτός ο άνθρωπος δέχεται πυρά. Διέσωσε 20 τραυματίες υπό αυτές τις συνθήκες. Οι άνδρες διακινδύνευαν τη ζωή τους για τους φίλους τους περισσότερο απ' όσο τη διακινδύνευαν για την πατρίδα. (Από τη συλλογή του P. X. Μπάτλερ) [σελ. 356, επάνω].
23. Ξεκούραση... Αποκοιμισμένοι στα 100 μέτρα από το Τιεπβάλ. Δεν πρόκειται για ρομαντική σκηνή. Οι εξαντλημένοι στρατιώτες της πρώτης γραμμής συνήθισαν να αρπάζουν την ευκαιρία να κοιμηθούν όπου μπορούσαν, αν και το να αποκοιμηθεί κανείς «εν ώρα» σκοπιάς ισοδυναμούσε με θανατική καταδίκη από το στρατοδικείο. (Από τη συλλογή του P. X. Μπάτλερ) [σελ. 356, κάτω].
24. ... και Χαλάρωση. Στιγμιότυπο Αυστριακών σε δρόμο μετά την ανακατάληψη της πόλης Γκερτς (Γχορίτσια), 1η Νοεμβρίου 1917. Οι περισσότεροι στρατιώτες έπιναν όσο περισσότερο αλκοόλ μπορούσαν να βρουν [σελ. 357].
25. Βρετανοί στρατιώτες με Γερμανούς τραυματίες. Η σύλληψη αιχμαλώτων ήταν κρίσιμη για την έκβαση του πολέμου. Όταν οι στρατιώτες ένοιωθαν σίγουροι ότι θα τύχαιναν καλής μεταχείρισης, ήταν πιο πιθανό να παραδοθούν. Δυστυχώς, μια τόσο μεγάλη σιγουριά ήταν μερικές φορές άστοχη. Στη φωτιά της μάχης, άνδρες που παραδίδονταν πολύ συχνά πυροβολούνταν. Αυτό όμως ενθάρρυνε τους συντρόφους τους να συνεχίσουν να πολεμούν. (Από τη συλλογή του P. X. Μπάτλερ) [σελ. 358].
26. Αυτός ο αιχμάλωτος άνδρας γνώριζε το Λονδίνο. Ήταν σερβιτόρος και ανυπομονούσε να επιστρέψει εκεί. (Επίσημη φωτογραφία που εκδόθηκε από το Γραφείο Τύπου) [σελ. 359].
27. Βόμβες που πέφτουν. Ανατολικά του Κουρτρέ, 31 Ιανουαρίου 1918, 9:00' π.μ. Όπως είπε ένας Αμερικανός πιλότος, «συχνά είναι πολύ δύσκολο να ξεχωρίσεις από τον αέρα πού είναι οι γραμμές ή απλά να καταλάβεις το τι γίνεται». (Hynes, «Soldier's Tale», σελ.

- 13). Το να ρίχνουν τις βόμβες από τέτοιο ύψος, ήταν σίγουρα μία άσκοπη ενέργεια. Ωστόσο, η από αέρος αναγνώριση ήταν σημαντική [σελ. 360-1].
28. Από τη «Μάχη του Μενέν Ρόουντ»: Τρεις Γερμανοί που φαίνονται ταπεινωμένοι– συνελήφθησαν κατά τη μάχη για το «Αγρόκτημα Βαμπίρ», τρέμοντας από τα καταιγιστικά πυρά του βρετανικού πυροβολικού. Οι Βρετανοί ζούσαν με την ελπίδα να βομβαρδίσουν τους Γερμανούς μέχρι να τους υποτάξουν. (Επίσημη φωτογραφία που εκδόθηκε από το Γραφείο Τύπου) [σελ. 362].
29. Μεταφορά ενός από τους τραυματισμένους Βρετανούς στρατιώτες. Έχει σηκώσει το χέρι του φωνάζοντας: «Δεν είμαι Γερμανός». Παρατηρήστε τους Γερμανούς αιχμάλωτους πολέμου που ενεργούν ως τραυματιοφορείς. (Από τη συλλογή του Ρ. Χ. Μπάτλερ) [σελ. 363].
30. Η διαμαρτυρία ενός πιλότου: Κρανίο με κάσκα πιλότου και ένα χαρτονόμισμα 50 μάρκων, από τη συλλογή ενός Γερμανού αεροπόρου. Η φωτογραφία αυτή έγινε ένα είδος φωτογραφικού κλισέ για την ιδέα ότι η ζωή ενός πιλότου ήταν φθηνή [σελ. 364].
31. Καρικατούρα που σχεδίασε ένας Γερμανός αεροπόρος για τη μοίρα του, με λαγούς που χάνουν «τ' αυγά και τα πασχάλια», Αεροπορία Στρατού «C», Πάσχα 1917. Η αντίθεση ανάμεσα στον τρόπο με τον οποίο έβλεπαν τους εαυτούς τους οι ίδιοι οι πιλότοι και τον τρόπο με τον οποίον τους έβλεπαν οι στρατιώτες στα χαρακώματα –ως «ιππότες των αιθέρων»– είναι εντυπωσιακή. Προσέξτε τον υπαινιγμό ότι οι βόμβες που μετέφεραν δεν ήταν καλύτερες από πασχαλινά αυγά [σελ. 365].
32. Δεν πρόκειται για μιούζικαλ του 1960, αλλά για μία γιορτή της εποχής του πολέμου που αποκαλύπτει ότι και τότε οι στρατιώτες ήταν σε θέση να σατιρίζουν τους εαυτούς τους. (Από τη συλλογή του Φρανκ Χάρλεϊ) [σελ. 366].
33. «Ποιητές και ηθοποιοί στη λέσχη αξιωματικών». Οι Γερμανοί είχαν επίσης αίσθηση του χιούμορ [σελ. 367].
34. Η μεγάλη βρετανική προέλαση στη Δύση. Οι Γερμανοί ανατίναξαν τον υπέροχο πύργο του Καλενκούρ και έριξαν τα χαλάσματά του στον ποταμό Σομ. Με αυτά οι Βρετανοί έφτιαξαν ένα πέρασμα για την απέναντι όχθη. Η γερμανική στρατηγική της καμένης γης που ακολουθήθηκε το 1918 συνέβαλε ελάχιστα στο να συγκρατήσει

τους νικητές Συμμάχους, πρόσθεσε όμως ακόμα λίγα εκατομμύρια φράγκα στις επανορθώσεις που ορίστηκαν έπειτα από τη Συνθήκη των Βερσαλιών. (Από τη συλλογή του Ρ. Χ. Μπάτλερ) [σελ. 368].

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

ΠΟΛΛΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΜΕ ΠΟΛΥ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΗ πείρα επί του θέματος του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου απ' ό,τι εγώ, με ενθάρρυναν και μου παρείχαν γενναιόδωρα συμβουλές όσο έγραφα αυτό το βιβλίο. Θα ήθελα να ευχαριστήσω ειδικά τον Άντριαν Γκρέγκορι και τον Ντέιβιντ Στίβενσον, που διάβασαν την πρώτη εκδοχή και με γλίτωσαν από πολλά λάθη. Οι Μπράιαν Μποντ, Τζον Κήγκαν, Άβνερ Όφερ, Χάρτμουτ Πόγκε φον Στράντμαν, Γκάρι Σέφιλντ και Πίτερ Σίμκινς, μου πρόσφεραν και αυτοί την ευγενή τους βοήθεια. Μεταξύ των τόσων άλλων στους οποίους μετά από τόσα χρόνια χρωστώ «πολεμικά δάνεια», θα ήθελα να ευχαριστήσω τους Ρίτσαρντ Μπέσελ, Γκάρι Φέλντμαν, Στιγκ Φέρστερ, Τζόναθαν Στάινμπεργκ, Νόρμαν Στόουν και Τζέι Ουίντερ. Περιττό να πω ότι κανείς από τους παραπάνω δε φέρει ευθύνη για τα επιχειρήματα και τις απόψεις που εκφράζω.

Αυτό το βιβλίο δε θα ήταν δυνατό να γραφτεί χωρίς την πολύτιμη βοήθεια που είχα για την έρευνα από τους Νικ Μπέρι, Γκλεν Ο'Χάρα και Τόμας Βέμπερ. Οι Ντάνιελ Φάταλ, Τζον Γιουνγκλάουζεν, Τζον Τόμσον και Άντριου Βέρεκερ έκαναν επίσης εξαιρετική δουλειά.

Οι Τίμοθι Πρους και Μπάρμπαρα Άνταμς του Archive of Modern Conflict του Λονδίνου, παρείχαν τις απαραίτητες φωτογραφίες. Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω την Τζίλιαν Τίμς που μου παρουσίασε τα ημερολόγια του Φιντς, καθώς επίσης και την οικογένεια Φιντς για την άδεια της να παραθέσω κάποια αποσπάσματα από αυτά.

Όσο ωριμάζε αυτό το βιβλίο έλαβα τη γενναιόδωρη οικονομική

συνδρομή του Ιστορικού Τμήματος του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης καθώς και του Jesus College της Οξφόρδης. Είμαι βαθύτατα ευγνώμων και στα δύο. Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω τη Βίβιεν Μπόιερ για τη βοήθειά της στο σχεδιασμό των πινάκων και των σχεδιαγραμμάτων.

Δύσκολα θα βρω τα λόγια για να εκφράσω τις ευχαριστίες μου προς τον εκδοτικό οίκο Penguin Press. Εκείνοι που συνέβαλαν στο να μετατραπεί το πρόχειρο χειρόγραφό μου σε βιβλίο είναι πάρα πολλοί για να τους ονομάσω. Ελπίζω, όμως, ότι θα με συγχωρήσουν αν ευχαριστήσω τον επιμελητή του βιβλίου, το Σάιμον Γουίντερ, ο οποίος έκανε την αρχή.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου που ανέχθηκε τις εξωφρενικές ώρες εργασίας και οξυθυμίας.

Το βιβλίο αφιερώνεται στη μνήμη των παππούδων μου που πολέμησαν για την πατρίδα τους κατά τους δύο παγκόσμιους πολέμους*.

*. Οι υπεύθυνοι της παρούσας ελληνικής έκδοσης θα ήθελαν να ευχαριστήσουν τον αντιστράτηγο ε.α. Άγγελο Λάζαρη για την έως τώρα συμβολή του και τις υποδείξεις του στο πλαίσιο της σειράς «Πόλεμος και Στρατηγική» (και όχι μόνο στο παρόν βιβλίο). Επίσης, ευχαριστούν το Δρ. Ιωάννη-Διονύση Σαλαβράκο, λέκτορα Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, για τις επισημάνσεις του στα κεφάλαια οικονομικού ενδιαφέροντος του παρόντος βιβλίου.

ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

ΟΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ ΠΟΥ ΠΕΡΙΛΑΜΒΑΝΟΝΤΑΙ σε αυτό το βιβλίο είναι και επίσημες και ανεπίσημες. Οι ανεπίσημες παρουσιάζουν ίσως μεγαλύτερο ενδιαφέρον. Σίγουρα είναι λιγότερο γνωστές στους αναγνώστες. Πράγματι, οι περισσότερες φωτογραφίες που τραβήχτηκαν από απλούς στρατιώτες, παρουσιάζονται για πρώτη φορά στο κοινό.

Ο Τζορτζ Μος στο έργο του υποστήριξε ότι «οι φωτογραφίες που τραβούσαν οι ίδιοι οι στρατιώτες για να τις στείλουν στις οικογένειές τους πάντα ήταν ρεαλιστικές». Από την άλλη, οι επίσημες φωτογραφίες αποσκοπούσαν στο να διαιωνίσουν το «Μύθο της Πολεμικής Εμπειρίας» (Μος, «*Fallen Soldiers*», σελ. 150). Κρίνοντας από αυτές τις φωτογραφίες, αυτό δεν ήταν και τόσο αληθές. Σίγουρα οι διαπιστευμένοι φωτογράφοι που δημοσίευαν τις φωτογραφίες τους κατά τη διάρκεια του πολέμου προσπαθούσαν να αποφύγουν τις λήψεις που έδειχναν νεκρούς της δικής τους πλευράς. Όχι όμως πάντα. Πράγματι, προκαλεί έκπληξη το πόσο μεγάλο μέρος της φρίκης του πολέμου μπορεί να φανεί σε μία «επίσημη» φωτογραφία. Επίσης, και αυτό είναι κάτι που είναι μάλιστα πιο σημαντικό, οι ιδιωτικές συλλογές των στρατιωτών δεν είναι απαραίτητως «ρεαλιστικές» – αν με αυτόν τον όρο εννοήσει κανείς τον απτόητο τρόπο απεικόνισης των φρικαλεοτήτων των χαρακωμάτων.

Το αρχέτυπο του «ρεαλιστικού» πολεμικού φωτογράφου ήταν ο Τζον Χάρτφιλντ. Οι δύο φωτογραφίες του με τίτλο «Έτσι φαίνεται στην πραγματικότητα ο θάνατος ενός ήρωα» είναι οδυνηρές απεικονίσεις νεκρών, συντετριμμένων, παραμορφωμένων, καλυμ-

μένων με λάσπη στρατιωτών. Όμως ο Χάρτφιλντ ήταν ένας εξαιρετικά πολιτικοποιημένος στρατιώτης. Στην πραγματικότητα ήταν Γερμανός. Το όνομά του ήταν Χέλμουτ Χέρτσφελντ, το άλλαξε όμως σε Τζον Χάρτφιλντ το 1915 σε ένδειξη διαμαρτυρίας κατά της αγγλοφοβίας της εποχής του πολέμου. Αργότερα θυμόταν πως πάσχισε συνειδητά να προκαλέσει τις επίσημες φωτογραφίες όσο υπηρετούσε στα χαρακώματα:

Οι φωτογραφίες του πολέμου χρησιμοποιούνταν για να υποστηρίξουν την πολιτική της διατήρησης της σύρραξης, όταν εκείνη είχε από καιρό κριθεί στο Μάρνη και ο Γερμανικός Στρατός είχε ήδη ηττηθεί... Ήμουν στρατιώτης από πολύ νωρίς. Κι ύστερα ενώ κολλάμε κολάζ –και κολλούσα κι εγώ–, γρήγορα έκοψα μία φωτογραφία κι έβαλα μετά μία άλλη στη θέση της. Φυσικά, αυτό προκάλεσε ένα άλλο υπονοούμενο, μία αντίθεση που εξέφραζε κάτι διαφορετικό (Pachnicke & Honnef, «John Heartfield», σελ. 14).

Κι έτσι γεννήθηκε το φωτομοντάζ της Βαϊμάρης. Ωστόσο, οι περισσότεροι στρατιώτες που πήραν τις φωτογραφικές μηχανές τους στο Μέτωπο (και θα πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι στους Βρετανούς στρατιώτες δεν επιτρεπόταν κάτι τέτοιο) ήταν λιγότερο πολιτικοποιημένοι. Λίγοι αγωνίστηκαν για το «ρεαλισμό» όπως τον εννοούσε ο Χάρτφιλντ με την αντίθεσή του προς την προπαγάνδα. Οι φωτογραφίες τους μας λένε τόσα για τον τρόπο με τον οποίο ήθελαν να βλέπουν τον πόλεμο –και να τον βλέπουν και οι άλλοι–, όσα μας λένε αντίστοιχα και οι επίσημες φωτογραφίες σχετικά με τους στόχους της κυβερνητικής προπαγάνδας.

Όλες οι φωτογραφίες έχουν παραχωρηθεί από το Archive of Modern Conflict του Λονδίνου.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τζ.Γκ.Φ.

Ο ΤΖΟΝ ΓΚΙΑΜΟΥΡ ΦΕΡΓΚΙΟΥΣΟΝ μόλις είχε κλείσει τα 16 όταν ξέσπασε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος¹. Ο αξιωματικός στρατολόγησης τον πίστεψε –ή έτσι προτίμησε– όταν του είπε ψέματα για την ηλικία του, προτού όμως ολοκληρωθούν οι τυπικές διαδικασίες για την κατάταξή του κατέφθασε η μητέρα του και τον πήγε σπίτι σηκωτό. Αν το αγόρι από το Φάιφ φοβήθηκε εκείνη τη στιγμή ότι θα έχανε τη δράση, είχε άδικο. Μέχρι να του επιτραπεί να καταταγεί τον επόμενο χρόνο, κάθε εντύπωση ότι ο πόλεμος θα ήταν μικρής διάρκειας είχε διαλυθεί. Αφού ολοκλήρωσε τη συνηθισμένη εκπαίδευση, τον στείλανε στα χαρακώματα να υπηρετήσει ως απλός στρατιώτης στο 2ο Τάγμα των Σίφορθ Χαϊλάντερς (αρ. μητρώου S/22933), στην 26η Ταξιαρχία της 9ης Μεραρχίας της Βρετανικής Εκστρατευτικής Δύναμης (στη Γαλλία). Ήταν ένας από τους 557.618 Σκοτσέζους που κατετάγησαν στο Βρετανικό Στρατό κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Από αυτούς, περισσότεροι από το 1/4 –ποσοστό 26,4%– έχασαν τη ζωή τους. Μόνο ο Σερβικός και ο Τουρκικός Στρατός υπέστησαν τόσο σοβαρές απώλειες².

1. Τότε δεν αποκαλείτο έτσι· η συνήθης ονομασία ήταν «Παγκόσμιος Πόλεμος» ή «Ευρωπαϊκός Πόλεμος». «Μεγάλος Πόλεμος» ονομάστηκε αργότερα. Η ονομασία «Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος» αποδίδεται συνήθως στον Τσαρλς α-Κουρ Ρέπινγκτον, πολεμικό ανταποκριτή των Times, ο οποίος διέκρινε πολύ νωρίς, ήδη από το Σεπτέμβριο του 1918, πως η αισιόδοξη πρόβλεψη του Χέρμπερτ Τζορτζ Ουέλς ότι αυτός ήταν «ο πόλεμος που θα τελειώσει τον Πόλεμο», δε θα εκπληρωνόταν.
2. Spiers, «Scottish Soldier», σελ. 314. Για μία μικρότερη εκτίμηση, βλ. Harvie,

Ο παππούς μου ήταν ένας από τους τυχερούς που ανήκαν στο 73,6%. Τον πυροβόλησε στον ώμο ένας ελεύθερος σκοπευτής. Αν η βολίδα τον είχε πετύχει λίγα εκατοστά χαμηλότερα, θα είχε σίγουρα σκοτωθεί. Επέζησε μιας επίθεσης με δηλητηριώδη αέρια, αν και οι πνεύμονές του υπέστησαν μόνιμη βλάβη. Η πιο έντονη ανάμνησή του από τον πόλεμο –ή τουλάχιστον εκείνη που μετέφερε στο γιο του– ήταν από μια γερμανική επίθεση. Καθώς τα εχθρικά στρατεύματα έτρεχαν προς το χαράκωμα όπου βρισκόταν, αυτός και οι σύντροφοί του τοποθετούσαν τις ξιφολόγχες στα όπλα τους και ετοιμάζονταν για τη διαταγή να κάνουν έφοδο. Ωστόσο, την τελευταία στιγμή, η εντολή δόθηκε στους «Καμερόνιανς» που ήταν λίγο παραπέρα. Οι απώλειες της μάχης που ακολούθησε ήταν τόσο μεγάλες, ώστε ήταν σίγουρος πως θα είχε πεθάνει έτσι και η εντολή είχε δοθεί στους «Σίφορθ».

Δεν έχουν διατηρηθεί πολλές μαρτυρίες από τον πόλεμο στον οποίο πολέμησε ο Τζον Φέργκιουσον. Όπως οι περισσότεροι από τα εκατομμύρια άνδρες που πολέμησαν στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, δε δημοσίευσε ούτε ποιήματα ούτε απομνημονεύματα. Ούτε διασώθηκαν τα γράμματα που έστειλε στους δικούς του. Ο φάκελος για τη θητεία του παραμένει απόρρητος και τα αρχεία του συντάγματος παρέχουν ελάχιστες πληροφορίες. Για παράδειγμα, είναι πιθανό να συμμετείχε στη Μάχη του Σομ, τον Ιούλιο του 1916, όπου –μετά από μόλις 14 ημέρες εντατικής μάχης στο Δάσος Μπελό, το Καρνούα και το Λονγκκίγ– από το τάγμα του, συνολικής δύναμης 750 ανδρών, 70 σκοτώθηκαν και 381 τραυματίστηκαν ή πιάστηκαν αιχμάλωτοι. Ίσως να βρισκόταν και στο Οκούρ Λ' Αμπέ, τρεις μήνες αργότερα, όταν οι απώλειες της ταξιαρχίας έφτασαν το 70% στα πρώτα λεπτά της επίθεσης. Ίσως πάλι να ήταν στο Σεν Λοράν, κοντά στο Αράς, το μέρος όπου τραυματίστηκε. Ήταν αρκετά τυχερός για να γλιτώσει το Πασεντέλ, όπου το τάγμα του έχασε 42 άνδρες νεκρούς και άλλους 214 που τραυματίστηκαν ή αιχμαλωτίστηκαν κατά την έφοδο στο Τσέγκαρς Κάπελ; Ή μήπως εκεί ήταν που προσβλήθηκε από τα αέρια; Λίγο καιρό αφού είχε υποστεί αυτούς τους τραυματισμούς, τον απομάκρυναν από την

«No Gods», σελ. 24. Ας σημειώσουμε ότι οι Σέρβοι και οι Τούρκοι πιθανώς να έχασαν τους περισσότερους άνδρες από ασθένειες.

πρώτη γραμμή για να βοηθήσει στην εκπαίδευση των νεοσυλλέκτων: Υπάρχει μια φωτογραφία του μαζί με μια μεγάλη ομάδα ανδρών που κάθονται μπροστά από ένα σχέδιο χειροβομβίδας σε ένα μαυροπίνακα. Το ότι θυμόταν, όμως, μια μεγάλη γερμανική επίθεση σημαίνει ότι θα μπορούσε κάλλιστα να βρισκόταν στα χαρακώματα την Άνοιξη του 1918, όταν ο Λούντεντορφ έκανε την τελική του –μάταια– προσπάθεια να κερδίσει τον πόλεμο. Το 2ο Τάγμα έχασε πάνω από 300 άνδρες μόνο μέσα στο Μάρτιο, καθώς απωθήθηκαν από το Γκουζοκούρ³.

Όλα αυτά, ωστόσο, δεν είναι παρά εικασίες κάποιου που γνωρίζει καλά τις μάχες οι οποίες έγιναν εκείνον τον καιρό. Εκτός από το βαθμό του και τον αριθμό του μητρώου του, η μόνη χειροποιαστή απόδειξη που έχω από αυτόν είναι ένα μικρό κουτί που περιέχει μια μικροσκοπική Βίβλο, τρία μετάλλια και μερικές φωτογραφίες του με στολή –ένα παλικάρι με αρκετά παγερή όψη, το οποίο φοράει κιλτ. Το πρώτο από τα μετάλλια, το Βρετανικό Μετάλλιο, απεικονίζει ένα γυμνό άνδρα πάνω σε ένα άλογο. Πίσω από τον αναβάτη αναγράφεται η χρονολογία 1914. Στη μύτη του αλόγου, η παραδοσιακή χρονολογία λήξης, το 1918. Κάτω από τις πίσω οπλές βρίσκεται ένα κρανίο – το οποίο προφανώς θα συνθλιβεί. (Άραγε αναπαριστά το θρίαμβο απέναντι στο Θάνατο ή κάποιον άτυχο Γερμανό;). Η άλλη πλευρά μοιάζει με παλιό νόμισμα. Φέρει το σκυθρωπό προφίλ του βασιλέα και τη λατινική επιγραφή:

GEORGIUS V BRITT: OMN: REX ET IND: IMP:⁴

Η εικονογράφηση του Μεταλλίου της Νίκης είναι και αυτή κλασική. Στην μπροστινή όψη απεικονίζεται μία φτερωτή Νίκη που κρατάει ένα κλαδί ελιάς στο δεξί της χέρι και γνέφει με το αριστερό της. Ωστόσο δεν είναι ξεκάθαρο αν αναπαριστά τις Βρετανίδες γυναίκες που καλωσορίζουν τον επιζώντα που επιστρέφει ή τον άγγελο του θανάτου που τον αποχαιρετά. Η επιγραφή στην άλλη όψη (αυτή τη φορά στα αγγλικά) έλεγε:

3. PRO WO 95/1483, «History of the 2nd Battalion, Seaforth Highlanders, 1916-1918, War Diary».
4. Γεώργιος Ε΄, Βασιλεύς Πάσης Βρετανίας και Αυτοκράτωρ Ινδιών [Σ.τ.Ε.].

Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ 1914-1919⁵

Το τρίτο μετάλλιο του παππού μου ήταν ένας Σιδηρούς Σταυρός – αναμνηστικό από κάποιο νεκρό ή αιχμάλωτο Γερμανό στρατιώτη.

Το ότι ο παππούς μου πολέμησε στο Δυτικό Μέτωπο ήταν και είναι ακόμα, μια περίεργη πηγή υπερηφάνειας. Αν προσπαθήσω να εξηγήσω αυτή την υπερηφάνεια, υποθέτω ότι έχει να κάνει με το γεγονός ότι ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος παραμένει ό,τι χειρότερο υπέμειναν ποτέ οι άνθρωποι στη χώρα μου. Το ότι επέζησε αποτελεί μυστηριώδη τύχη. Η επιβίωση όμως έμοιαζε να είναι συνώνυμο της προσαρμοστικότητας. Πιο εντυπωσιακό ήταν το γεγονός ότι ο παππούς μου επέστρεψε για να ζήσει μια σχετικά σταθερή και (τουλάχιστον επιφανειακά) ευχάριστη ζωή ως πολίτης. Βρήκε δουλειά σε μια μικρή εταιρεία εξαγωγών και ταξίδεψε στον Ισημερινό για να πουλήσει ούισκι και κάθε είδους σιδηρικά. Αυτό ήταν το πιο εξωτικό μέρος που πήγε. Μετά από δύο χρόνια επέστρεψε στη Σκοτία, εγκαταστάθηκε στη Γλασκόβη, παντρεύτηκε, άνοιξε ένα κατάστημα με σιδηρικά, απέκτησε ένα γιο, έχασε τη γυναίκα του από ασθένεια, παντρεύτηκε τη γιαγιά μου και απέκτησε άλλον ένα γιο. Τον πατέρα μου. Πέρασε το υπόλοιπο της ζωής του σε μια λαϊκή κατοικία στο Σέτλστοουν, ένα ανατολικό προάστιο της Γλασκόβης στο οποίο τότε κυριαρχούσε ένα τεράστιο σιδηρουργείο που βρομοκοπούσε. Παρά το ότι επιβάρυνε περισσότερο τους πνεύμονές του καπνίζοντας ασταμάτητα (συνήθεια που μάλλον απέκτησε στα χαρακώματα, όπου ο καπνός ήταν το κυρίαρχο ναρκωτικό), είχε τη φυσική δύναμη να διατηρήσει την επιχειρησή του με όλες τις αλλεπάλληλες οικονομικές αντιξοότητες και έζησε αρκετά ώστε να παίξει στα γόνατά του τα δυο του εγγόνια. Με άλλα λόγια, φαίνεται να μπόρεσε να ζήσει μια αρκετά φυσιολογική ζωή. Όπως φυσικά και οι περισσότεροι άνδρες που πήραν μέρος στον πόλεμο.

Δε μου πολυμιλούσε γι' αυτόν. Ωστόσο, μετά το θάνατό του, άρχισα να τον σκέφτομαι πολύ. Ήταν μάλλον δύσκολο να μην τον σκέφτομαι. Λίγο μετά τον πόλεμο, το σχολείο στο οποίο με έστειλαν

5. Sic. Οι περισσότεροι δεν είχαν αποστρατευτεί μέχρι εκείνη τη χρονιά.

οι γονείς μου, η Ακαδημία της Γλασκόβης, αφιερώθηκε επισήμως στη μνήμη εκείνων που πέθαναν στον πόλεμο. Έτσι, από τα 6 μέχρι τα 17, πέρασα τα μαθητικά μου χρόνια κυριολεκτικά μέσα σε ένα μνημείο πολέμου. Κάθε πρωί, το πρώτο πράγμα που έβλεπα καθώς πλησίαζα στο σχολείο ήταν μία αχνή γρανιτένια πλάκα που είχε στηθεί στη συμβολή της οδού Γκρέιτ Γουέστερν και της πλατείας Κόλμπρουκ και η οποία ανέγραφε τα ονόματα παλαιών μαθητών του σχολείου που σκοτώθηκαν στον πόλεμο. Ένας παρόμοιος κατάλογος ηρωικών πεσόντων υπήρχε στο δεύτερο όροφο του κύριου κτιρίου του σχολείου, ενός νεοκλασικού οικοδομήματος που θύμιζε σπηλιά. Μερικές φορές, καθώς πηγαίναμε από την Άλγεβρα στα Λατινικά, περνούσαμε ακριβώς μπροστά του. Ο εξώστης ήταν τόσο στενός που έπρεπε να περνάμε ένας-ένας και κάθε φορά είχα την ευκαιρία να διαβάζω τουλάχιστον ένα από τα ονόματα. Νομίζω ότι υπήρχε εκεί τουλάχιστον ένας Φέργκιουσον, αν και δεν ήταν συγγενής μου. Και πάνω απ' όλα εκείνα τα ονόματα πεθαμένων, με έντονα κεφαλαία γράμματα, υπήρχε εκείνη η επιγραφή την οποία είχα μάθει τόσο καλά όσο την προσευχή που μουρμουρίζαμε κάθε πρωί όλοι μαζί:

ΜΗ ΛΕΣ ΠΩΣ ΟΙ ΓΕΝΝΑΙΟΙ ΠΕΘΑΙΝΟΥΝ⁶.

Νομίζω ότι η πρώτη μου σοβαρή ιστορική σκέψη ήταν μια ένσταση σε αυτή την αυστηρή επιταγή. Μα αφού *όντως* πέθαναν. Γιατί να το αρνούμαστε; Και, όπως κάποτε παρατήρησε με σαρκασμό ο Τζον Μείναρντ Κέινς, τελικά σε βάθος χρόνου είμαστε όλοι δυνητικά νεκροί, ακόμα και εκείνοι που είχαν την τύχη να επιζήσουν του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου. Ογδόντα χρόνια πέρασαν από την Ανακωχή της 11ης Νοεμβρίου 1918⁷ και –απ' όσο μπορούμε να ξέρουμε ελλείψει κάποιου επίσημου καταλόγου βετεράνων– μόνο

6. Πρόκειται φυσικά για έναν άλλο τρόπο διατύπωσης του «Και το όνομά τους έζησε εις τους αιώνες των αιώνων», της βιβλικής φράσης που πρότεινε ο Ράντγιαρντ Κίπλινγκ να αναγράφεται στις στήλες του Μεγάλου Πολέμου που ανέγειρε η Αυτοκρατορική Επιτροπή Στρατιωτικών Νεκροταφείων.
7. Το έργο γράφτηκε στην ολοκληρωμένη του μορφή από το συγγραφέα και πρωτοκυκλοφόρησε στη Μ. Βρετανία το 1998 [Σ.τ.Ε.].

μερικές εκατοντάδες από εκείνους που πολέμησαν στις βρετανικές δυνάμεις ζουν ακόμα. Ο Σύλλογος Βετεράνων του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου αριθμεί 160 μέλη, ο Σύλλογος Δυτικού Μετώπου περίπου 90, ενώ ο μεγαλύτερος εκτιμώμενος συνολικός αριθμός επιζώντων εκείνης της εποχής ανέρχεται στους 500⁸. Οι αριθμοί αυτοί δεν μπορεί να είναι πολύ μεγαλύτεροι στις άλλες χώρες. Σύντομα ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος θα αποτελέσει παρελθόν όπως ο Κριμαϊκός Πόλεμος, ο Αμερικανικός Εμφύλιος Πόλεμος και ο Γαλλοπρωσικός Πόλεμος, για τους οποίους δεν υπάρχουν πια αναμνήσεις από πρώτο χέρι. Μη λες πως οι γενναίοι πεθαίνουν; Ένας μαθητής θα μπορούσε να δεχθεί, χωρίς να το πολυσκεφτεί, τον ψυχρό ισχυρισμό ότι όλοι όσοι πολέμησαν στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο υπήρξαν γενναίοι. Το ότι όμως με το να χαραχτούν τα ονόματά τους σε έναν τοίχο θα έμεναν με κάποιο τρόπο ζωντανό, αυτό δεν έπειθε κανέναν.

Φυσικά, έμαθα πολλά περισσότερα για το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο από την τηλεόραση (σε συχνά επαναλαμβανόμενες μεταπολεμικές ταινίες). Ίσως όμως για αυτόν ακριβώς το λόγο να μου φαινόταν πάντα ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος περισσότερο σημαντική υπόθεση. Ενστικτωδώς είχα αυτή την εντύπωση, ακόμα και προτού μάθω ότι στον προηγούμενο εκείνο πόλεμο σκοτώθηκε σχεδόν ο διπλάσιος αριθμός Βρετανών⁹. Η πρώτη ιστορική έρευνα που μου ζητήθηκε ποτέ να κάνω, ήταν για μια σχολική εργασία όταν ήμουν μόλις 12 χρονών. Χωρίς να διστάσω, επέλεξα το θέμα «Πόλεμος Χαρακωμάτων» και το αποτέλεσμα ήταν δυο τετράδια παραφουσκωμένα με φωτογραφίες του Δυτικού Μετώπου, τις οποίες είχα κόψει από περιοδικά όπως το *Look and Learn*, και μια απλή περιγραφή, τις πηγές της οποίας δε θυμάμαι πια (δεν είχα ακόμα ανακαλύψει τις υποσημειώσεις).

8. Ευχαριστώ τους Ντένις Γκούντγουιν και Κάθι Στίβενσον γι' αυτές τις πληροφορίες.
9. Κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο σκοτώθηκαν περίπου 723.000 Βρετανοί στρατιωτικοί ενώ στο Β΄ 264.443. Ωστόσο κατά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο σκοτώθηκαν περισσότεροι άμαχοι, περίπου 92.573. Οι γερμανικές αεροπορικές και ναυτικές επιδρομές στη Βρετανία κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο είχαν κοστίσει τη ζωή σε περίπου 1.570 άτομα. Βλ. Davies, «*Europe*», σελ. 1328, Banks, «*Military Atlas*», σελ. 296.

Οι φιλόλογοί μου ενθάρρυναν αυτό το ενδιαφέρον. Σαν και τόσους άλλους μαθητές της γενιάς μου, μυήθηκα σε πολύ νεαρή ηλικία (14 ετών) στην ποίηση του Ουίλφρεντ Όουεν – το «*Dulce et Decorum est*» ακόμα μου έρχεται στο νου και με κάνει να παγώνω:

*Αέρια! ΑΕΡΙΑ! Γρήγορα, παιδιά!..
Αν μπορούσες να ακούσεις, σε κάθε τράνταγμα, το αίμα
Να βγαίνει γουργουρίζοντας από τους κατεστραμμένους
πνεύμονες που άφριζαν,
Αισχρό σαν καρκίνος, πικρό σαν εμετός
Που φέρνει αηδία, ανιάτα έλκη σε αθώες γλώσσες,
Τότε φίλε μου, δε θα έλεγες με τόσο άκρατο ενθουσιασμό
Σε παιδιά που επιθυμούν διακαώς λίγη απελπισμένη δόξα
Το παλιό το Ψέμα: Dulce et decorum est
Pro patria mori¹⁰.*

Το «*Memoirs of a Fox-Hunting Man*» του Ζίγκφριντ Σασούν ήταν ένα από τα υποχρεωτικά κείμενα στην πέμπτη ή την έκτη τάξη. Θυμάμαι, επίσης, να διαβάζω στο κρεβάτι μου το «*Αποχαιρετισμός σε Όλα Αυτά*» του Ρόμπερτ Γκρέιβς και το «*Αποχαιρετισμός στα Όπλα*» του Χέμινγουεϊ. Και να βλέπω μια αρκετά καλή, γιατί την υποτίμησαν, τηλεοπτική προσαρμογή του «*Testament of Youth*» της Βέρα Μπρίτεν. Η μικρή οθόνη με μύησε επίσης στην εκδοχή τής ταινίας του 1930 «*Ουδέν Νεώτερον από το Δυτικό Μέτωπο*», που με καθήλωσε, και το «*Ω! Τι υπέροχος Πόλεμος*» που με ενόχλησε με τους γνωστούς του αναχρονισμούς. Όμως το «*Dulce et Decorum est*» – που τόσο απερίφραστα επιβλήθηκε στους διευθυντές των σχολείων, που τόσο απερίφραστα μιλούσε για το θάνατο ενός αγοριού από ασφυξία – ήταν εκείνο που υπήρξε καθοριστικό. Μου φάνηκε παράξενο που έπρεπε να το απομνημονεύσουμε μέσα σε ένα πρωινό, μόνο και μόνο για να κοιτάσουμε τις στολές των δοκίμων και να παρελάσουμε στην αυλή του σχολείου το ίδιο απόγευμα.

Παρά το ότι γεννήθηκα σχεδόν 50 χρόνια αφότου ξέσπασε, ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος είχε μια βαθιά επίδραση πάνω μου – όπως και σε πολλούς άλλους Βρετανούς που ήταν πολύ νέοι για να έχουν

10. Είναι γλυκό και ευπρεπές να πεθαίνεις υπέρ πατρίδος [Σ.τ.Ε.].

τέτοιες αναμνήσεις από πρώτο χέρι. Πράγματι, ένα άλλο λογοτεχνικό συναπάντημα με κείμενα εμπνευσμένα από τον πόλεμο, ήταν εκείνο που με έκανε να αποφασίσω να γίνω ιστορικός, όταν ήμουν τελειόφοιτος. Στο Φεστιβάλ του Εδιμβούργου, το 1983, είδα μια παράσταση που έδωσε το Glasgow Citizens Theatre, με ένα έργο που λεγόταν «Οι Τελευταίες Μέρες της Ανθρωπότητας» («*Die Letzten Tage der Menschheit*»), ενός Βιενέζου σατιρικού συγγραφέα, του Καρλ Κράους. Σίγουρα ήταν η πιο δυνατή θεατρική εμπειρία που είχα ποτέ. Αναπαριστούσε τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο όπως φαινόταν, με όλο τον γκροτέσκο παραλογισμό του, από την πλεονεκτική θέση του καφενείου του καυστικού *Nörgler* (Γκρινιάρης) του Κράους. Με είχε συνεπάρει η κεντρική ιδέα του έργου ότι ο πόλεμος ήταν ένα είδος παμφάγου ειδησεογραφικού γεγονότος που χρωστούσε την ύπαρξη και τη διαιώνισή του στις διαστρεβλώσεις τις οποίες επέβαλλε ο Τύπος στη γλώσσα και, επομένως, και στην πραγματικότητα. Ακόμα και τότε, ως θεωρία μου φάνηκε πολύ μπροστά από τον καιρό της. Αφού δεν είχα ακόμα ξεκινήσει να αρθρογραφώ σε βρετανικές εφημερίδες, πίστευα τυφλά στην απεραντοσύνη της επιρροής τους. Ήταν επίσης προφανές ότι στην αγγλική γλώσσα δεν υπήρχε κάτι αντίστοιχο της σατιρικής κριτικής του Κράους για τον πόλεμο. Στην Αγγλία δεν υπήρξε κάτι αντίστοιχο μέχρι τη δεκαετία του 1960 και το «*Ω! Τι Υπέροχος Πόλεμος*» φαίνεται αφελές μπροστά του. Καθώς έφευγα από το θέατρο εκείνη τη νύχτα, αποφάσισα ότι πρέπει να μάθω μόνος μου γερμανικά, να διαβάσω το έργο του Κράους στο πρωτότυπο και να προσπαθήσω να γράψω κάτι σχετικά με αυτόν το συγγραφέα και σχετικά με τον πόλεμο.

Μια μεταγενέστερη και κάπως λιγότερο αποκαλυπτική συνάντηση με τη «*Γενική Θεωρία της Απασχόλησης, του Τόκου και του Χρήματος*» του Κέινς με έπεισε να προσπαθήσω να μάθω και οικονομικά. Το αποτέλεσμα των δύο αυτών αποφάσεων ήταν μια διδακτορική διατριβή μου πάνω στο οικονομικό κόστος του πολέμου –και πιο συγκεκριμένα στον υπερπληθωρισμό– στην αντίστοιχη «*Γλασκόβη*» της Γερμανίας, το Αμβούργο. Αφότου αναθεωρήθηκε και εκδόθηκε αυτή η διατριβή¹¹, σημάδεψε την αρχή μιας δεκαετίας

11. Ferguson, «*Paper and Iron*».

εργασίας πάνω στις οικονομικές πτυχές του Μεγάλου Πολέμου, τα αίτια του, την πορεία του και τις επιπτώσεις του. Ένα μέρος της δημοσιεύτηκε σε ακαδημαϊκές επετηρίδες, ενώ κάποιο άλλο παρουσιάστηκε σε ακόμα μικρότερο κοινό σε ακαδημαϊκά συνέδρια, διαλέξεις ή μαθήματα¹². Αυτό το βιβλίο επιθυμεί να μετατρέψει τις έγνοιες μιας ολόκληρης εποχής σε κάτι που να είναι προσιτό σε εκείνο το αφανές άτομο στο οποίο είναι πρωταρχικό καθήκον του ιστορικού να απευθύνεται: Το μέσο αναγνώστη.

Δέκα ερωτήματα

Υπάρχουν, φυσικά, πάρα πολλά βιβλία για τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο λόγος για τον οποίο έγραψα κι εγώ ένα, δεν ήταν απλώς για να επαναλάβω πράγματα που είχαν πει άλλοι πριν από εμένα. Δεν πρόκειται σε καμία περίπτωση για ένα βιβλίο-πανεπιστημιακό εγχειρίδιο. Δεν περιλαμβάνει καμία λεπτομερή αφήγηση του πολέμου. Αυτά τα βρίσκει κανείς αλλού¹³. Ούτε και επιχειρώ να καταπιαστώ με τις «μυριάδες όψεις του πολέμου»¹⁴. Ήταν αναπόφευκτο να παραμελήσω πολλές πτυχές της σύρραξης και κάποια θέατρα του πολέμου. Από την άλλη –και με κίνδυνο να βρεθώ εκτεθειμένος εν μέσω μιας διεπιστημονικής «νεκρής ζώνης»– προσπάθησα να ξεφύγω από τα βαθιά πλέον σκαμμένα να χαρακώματα της ακαδημαϊκής εξειδίκευσης. Συγκεκριμένα,

12. Ferguson, «*Food and the First World War*», σελ. 188-95, Ferguson, «*Germany and the Origins of the First World War*», σελ. 725-52, Ferguson, «*Public Finance and National Security*», σελ. 141-68, Ferguson, «*Keynes and the German Inflation*», σελ. 368-91.
13. Ένα χρήσιμο χρονικό παρέχει ο M. Gilbert με το «*First World War*». Μερικά ακόμα εξαιρετικά βιβλία είναι τα εξής: Ferro, «*Great War*», ένας εμπνευσμένος συνδυασμός στρατηγικής και κοινωνικής ιστορίας, Robbins, «*First World War*» και Warner, «*World War One*». Το «*First World War*» του A. J. P. Taylor εξακολουθεί να είναι η πιο ευανάγνωστη σύντομη περιγραφή.
14. Για μία αξιοθαύμαστα εκτενή περιγραφή του πολέμου της Μ. Βρετανίας, βλ. T. Wilson, «*Myriad Faces*». Βλ. επίσης, Bourne, «*Britain and the Great War*», DeGroot, «*Blighly*». Δε θα πρέπει να παραλειφθούν τα αποκαλυπτικά κεφάλαια του «*English History*», σελ. 1-119, του A. J. P. Taylor. Στο «*Great Britain*» του Woodward, υπάρχει μία λιγότερο επιτυχημένη περιγραφή.

προσπάθησα να συσχετίσω την οικονομική και κοινωνική ιστορία, περισσότερο απ' όσο είναι το συνηθισμένο, με τη διπλωματική και στρατιωτική ιστορία. Οι στρατιωτικοί ιστορικοί τείνουν παραδοσιακά να πραγματεύονται θέματα στρατηγικής και τακτικής, χωρίς να αποδίδουν επαρκή προσοχή στους οικονομικούς περιορισμούς υπό τους οποίους έπρεπε να ενεργούν οι στρατηγοί. Στο μεταξύ, από την άλλη, ιστορικοί που ασχολούνται με οικονομικά και κοινωνικά θέματα (ιδίως στη Γερμανία) έχουν την τάση να παραμελούν τη μάχη αυτή καθαυτή, υποθέτοντας, συνειδητά ή ασυνείδητα, ότι ο πόλεμος αποφασίστηκε πιο πολύ στα «Εσωτερικά Μέτωπα» παρά στα ίδια τα πεδία της μάχης¹⁵. Και οι περισσότεροι ιστορικοί ακόμα έχουν την τάση να μελετούν τον πόλεμο από την οπτική γωνία ενός μόνο έθνους-κράτους. Αυτό πουθενά δεν είναι πιο προφανές απ' ό,τι στα βιβλία τα σχετικά με τη συγγραφική-λογοτεχνική επίδραση του πολέμου¹⁶. Είναι όμως χαρακτηριστικό και σε πολλές πρόσφατες συλλογές δοκιμίων και συγγραμμάτων διαλέξεων, που απλώς βιβλιοδετούνται μαζί, χωρίς να συνθέτουν την εργασία ειδικών¹⁷.

Η προσέγγισή μου είναι αναλυτική. Υπάρχουν δέκα ερωτήματα στα οποία προσπαθώ να δώσω απάντηση:

1. Ήταν ο πόλεμος αναπόφευκτος, λόγω του μιλιταρισμού, του ιμπεριαλισμού, της μυστικής διπλωματίας ή του ανταγωνισμού των εξοπλισμών; (Κεφάλαια 1-4).
15. Βλ. το κατά τ' άλλα άριστο «*First World War*» του Hardach, το οποίο στην ουσία δεν αναφέρει τίποτα για τη στρατιωτική αποτελεσματικότητα και το «*Facing Total War*», του Kocka. Πρβλ. την έξοχη νέα σύνθεση του Chickering, «*Imperial German*» και το «*First World War*» του Herwig, που αποδίδει την αρμόζουσα θέση στα στρατιωτικά θέματα και συνυφαίνει με επιδεξιότητα τη γερμανική και την αυστρουγγρική εμπειρία. Πιο ιδιόρρυθμο, αλλά με πολλές λεπτομέρειες, είναι το «*Victory Must Be Ours*», του Moyer.
16. Fussell, «*Great War*», Hynes, «*War Imagined*».
17. Μεταξύ των πρόσφατων συλλογών δοκιμίων-μελετών τις οποίες βρήκα χρήσιμες ήταν οι εξής: Liddle, «*Home Fires*», Mommsen, «*Kultur and Krieg*», Michalka, «*Der Erste Weltkrieg*», H. Cecil & Liddle, «*Facing Armageddon*». Θα πρέπει επίσης να αναφέρω τις: Becker & Audoin-Rouzeau, «*Sociétés européennes et la Guerre*», Becker et al., «*Guerre et Cultures*» και τέλος Hirschfeld et al., «*Keiner fühlt sich mehr als Mensch*».

2. Γιατί οι Γερμανοί ηγέτες ποντάρισαν στον πόλεμο το 1914; (Κεφάλαιο 5).
3. Γιατί οι Βρετανοί ηγέτες αποφάσισαν να επέμβουν, όταν ξέσπασε ο πόλεμος στην ηπειρωτική Ευρώπη; (Κεφάλαιο 6).
4. Ο πόλεμος χαιρετίστηκε όντως με λαϊκό ενθουσιασμό, όπως συχνά μας διαβεβαιώνουν; (Κεφάλαιο 7).
5. Η προπαγάνδα και κυρίως ο Τύπος, συντήρησε όντως τον πόλεμο, όπως πίστευε ο Καρλ Κράους; (Κεφάλαιο 8).
6. Γιατί η τεράστια οικονομική ανωτερότητα της Βρετανικής Αυτοκρατορίας δεν ήταν επαρκής για να επιφέρει πιο γρήγορα την ήττα των Κεντρικών Δυνάμεων και χωρίς την αμερικανική παρέμβαση; (Κεφάλαια 9 και 11).
7. Γιατί η στρατιωτική υπεροχή του Γερμανικού Στρατού απέτυχε να φέρει τη νίκη απέναντι στον Βρετανικό και το Γαλλικό Στρατό στο Δυτικό Μέτωπο, όπως έφερε τη νίκη απέναντι στη Σερβία, τη Ρουμανία και τη Ρωσία; (Κεφάλαιο 10).
8. Γιατί οι άνδρες συνέχισαν να πολεμούν, τη στιγμή που, όπως μας λένε οι ποιητές του πολέμου, οι συνθήκες στο πεδίο της μάχης ήταν τόσο άθλιες; (Κεφάλαιο 12).
9. Γιατί οι άνδρες σταμάτησαν τελικά να πολεμούν; (Κεφάλαιο 13).
10. Ποιος κέρδισε την ειρήνη – για την ακρίβεια, ποιος κατέληξε να πληρώνει για τον πόλεμο; (Κεφάλαιο 14).

Με το παρόν προοίμιο και για να δείξω γιατί μπορούν ακόμα να βρεθούν καινούργιες απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα, θα ήθελα να τονίσω την αντιφατική φύση των επικρατέστερων πεποιθήσεων επί του θέματος, όπως το θυμόταν και το θυμάται ακόμα σήμερα ο κόσμος. Η πρώτη πεποίθηση είναι ότι ο πόλεμος ήταν φρικτός. Η δεύτερη είναι ότι, έτσι κι αλλιώς, ήταν αναπόφευκτος. Αξίζει να αναρωτηθεί κανείς από πού προέρχονται αυτές οι ιδέες. Καλά κάνουν λοιπόν οι ιστορικοί και θυμούνται ότι πράγματι χρωστάνε πολύ λίγα στο επάγγελμα του ιστορικού.

Φρικτός πόλεμος

Η εμμονή της ιδέας ότι ο πόλεμος ήταν «φρικτό πράγμα» οφείλει